

ELTŰNŐ AFRIKAI ÉLETMÓD – A SZAMBURUK

A szamburuk leginkább félnomád, legeltető állattenyésztéssel foglalkoznak, de lassan vegyes gazdálkodásra térnek át. A kereskedelemnek mindennapi életükben sohasem volt döntő szerepe. Nagyobb állandó településeket nem hoztak létre, így nincsenek olyan központjaik, amelyekben piac és önálló sodó kereskedő réteg kialakulhatna. Írásunkban csak a nélkülözhetetlen mértékben alkalmaztunk elméleti fejtegetést. Célunk az volt, hogy a szamburu emberek saját szavai alapján nyerhessen képet az olvasó egy színes kultúrájú, kelet-afrikai pásztornép „választójáról”. Mit szeretne megőrizni és mire törekszik a hagyományos afrikai életmód huszonegyedik órájában?

Kenya középső részén, a *Rift Walley* tartományban élő, fél és 1 millió közötti lélekszámú, az úgynevezett *proto-nílusi* népek *barimaszai* csoportjához tartozó népcsoport egyik legelterjedtebb elnevezése a *szamburu*. Különböféle területi szegmenseiket vagy közeli rokonszoportjaikat említik még *burkenedzsi*, *csamusz*, *elmolo*, *laikipiak*, *lumbva*, *nyempsz* stb. neveken. Ezek egy része többszörösen is foglalt: az *elmolókat* sokan a *maszai*hoz tartozónak tekintik, mások *lumbvának* nevezik a *nandik* nagy részét is. Saját megítélésük szerint legközelebbi rokonaik a rendillék, de nyelvük leginkább a maszaival rokon. Különösebb nehézségek nélkül megértik egymást, de egy szamburu számára könnyebben érthető a maszai nyelv, mint fordítva.

Jó fél magyarországnyi lakóterületük nagy vonalakban az *Isiolo* és *Maralal* közötti (változó) útvonal, és a *Guaso (Ewaso) Nyiro* folyó két oldalán van.

Ékszer tarajos sünből

A szamburuk életéről H. B., egy 22 éves fiú mesél nekünk.

„Az emberek vásárolni, vízért mennek a városba. A gyerekeknek nem kell a városig menniük iskolába, elemi iskola a manyatták [nagy családi településegység, 5–10 kunyhóból állnak, és 30–50 embernek adnak otthont] között is van. Ezt a négy kecskét a városba viszik eladni, hogy árukból élelmiszert vegyenek. Én egész nap a városban vagyok. Nincs munkám. Néha gyöngyöket viszek, hogy eladjam a missziós kórházban. Régebben segítettem egy kovácsnak dárdat készíteni. Este visszamegyek anyámhoz a manyattába.”

Kultúrájukhoz (viselet, fegyverzet, életmód, harcmodor) és a maszai-kéval rokon, egy teremő istenhez, *Engai*hoz kapcsolódó vallási hiedelmekhez még nemrégiben is szinte körömszakadtáig ragaszkodtak. Igaz, a gyarmati időszakban kiváltak közülük kisebb csoportok, amelyekből keresztény és muzulmán közösségek jöttek létre. Ezek azonban egyelőre nem befolyásolják komolyan azonosságtudatukat, mindennapjaikat.

„Az ékszereket magunk készítjük. Mindig a nők. A tarajos sül tuskéjét földarabolom, és nyakláncot csinállok belőle. A nyakláncok felét a lányok a szüleitől kapják. A másik felét, ha van, a kedvesüktől. A harcosok a nyakláncot az apuktól kapják, de azt is a lányok készítik. Ha a fiúnak van kedvese, attól is kaphat. Nekem is volt egy láncom egy lánytól, de még az iskolában elvesztettem. Anyám nem viseli az övét, mert amikor maláriával kórházban volt, levágták róla, és utána nem tette vissza. A nővérei még hordják. A lányoknak, akiknek nincs kedvesük, csak farudacska van a fülében, azzal tágítják. Akik megtérnek, nem viselnek gyöngyöket, és többé nem harcosok. A nagyobb, fém ékszereket kovácsok készítik.”

Mindazonáltal a hagyományos életmód a bomlás jeleit mutatja. Például a ma már általánosan elterjedt tevé alig két-három emberöltővel ezelőtt jelent meg. Meghonosodása főként a lassú elsivatagosodás következménye. A megszokott jószágok megoszlásának változása még sérülékenyebbé tette gazdaságukat. A szarvasmarha-állomány csökken; rovasára szaporodik a környezetre nagyobb terhet jelentő kecske, juh és tevé. Emellett egyre nagyobb mértékben függenek a külvilágtól elsősorban a ruházat és a táplálkozás terén. A saját készítésű viseletdarabok fokozatosan háttérbe szorulnak. Még a hagyományos öltözék is legtöbbször vásárolt anyagokból készül. Az élelmiszerboltok és vendéglátó helyek forgalma nő. Ám ínséges időkben, ha kis zökkenővel is, visszatérnek a hagyományokhoz:

„Az El Niño idején nem érkezett élelem a városunkba (Wamba). Féléven át csak tejet ittunk vérrel. Nekünk azért szép a fogunk, mert sok tejet iszunk. [A foga ápolatlan és majdnem kávébarna.] Ha reggel iszunk egy buju [kb. 1 liternyi] tejet vérrel, egész napra megtelünk, és nem eszünk többet. Ha vért iszunk, nem iszunk utána vizet. A kecske vérét és tejét isszuk. Ha egy szamburu elé kitesznek egy bögre tejet, rizst, halat, mukimut [kikuju étel, zöldségkeverék], tésztát, biztosan a tejet választja. Egyszer kikuju lakodalomban voltam. Sok mukimut tettem elé, én meg csak néztem, néztem. Két kanállal tudtam enni belőle, majd gyorsan vizet kellett innom. Mindenki csak nevetett. Ha kapok pénzt, veszek belőle jó sok kukoricalisztet, azt főzöm és eszem, míg el nem fogy. Általában a városban eszem valamelyik társammal.”

A körülméletés

Az említett város, Wamba valójában nagyobbacska, egyutcás falura emlékeztet, környékén a szokottnál sűrűbb népességgel. A manyatták e fennsík jellegű vidéken látótávolságban vannak egymástól. Ez a lege-

lőterület erősebb kizsákmányolásához vezet, amelynek következtében a jószág nagy része, főként a szarvasmarhák távolabb és magasabban fekvő hegyi legelőkre, ritkás erdőkbe szorulnak. A települések és velük együtt a házak ugyanakkor tartósabbak. A korábban megszokott, 3–5 éves vándorlási ciklus legalább kétszeresére nő, de ezt is meghaladhatja, ami hosszabb távon állandó falvak kialakulásához vezethet.

„Egy házat egy család két nap alatt fölépíthet. A mi házunk egy kicsit nagyobb a többinél. Van hely a főzésre, alvásra, a moránjaink [harcosok] is ott alszanak. Mi nem vándorlunk tovább.”

A hagyományosan kultikus központnak is számító városka szerepe így tovább erősödik:

„A fiúkat korábban 13–15 éves korukban metélték körül. Ma úgy 25 körül. A körülmetélés idejére több helyről nagyon sok fiú jön össze. Saját manyattájuk van, ahol félévig is együtt lehetnek. Ilyenkor vándorolnak is kisebb csoportokban. A körülmetélést nem kórházban végzik, van erre saját mesterünk. Ilyenkor csak marhabőrből készült fekete ruhát hordunk, amit teljesen befeketítünk sárral és korommal. a fejünk tetejéről leborotválják a haját. Ez itt a gumifa termése. A nagy napon bedobják a tűzbe. Nagyon jó illata van és megnyugtató. Én nagyon fiatal voltam, amikor átestem rajta. Körülmetéléskor nem szabad kiabálni, mert akkor nem ember az ember. Nagyon kevesen futamodnak meg. Ezek nem próbálkozhatnak újra. Kivetjük őket. Meg sem nőszülhetnek. Az öregek döntik el, mire mikor kerüljön sor. Vannak bizonyos hónapok, akkor.” (Rendszerint az esős évszak vége felé, vagy közvetlenül utána, ritkábban az elején.)”

A körülmetélés után a fiatalemberekből nyolc–tíz évre moránok lesznek, s hosszabb vándorútra indulnak. Megismertetik magukat tágabb környezetükkel, és adományokat gyűjtenek. Az a vidék, ahol ilyenkor megfordulnak, harci területüké is válik. A Ndoto hegyek közelében például sajátos frontvonal alakult ki az utóbbi évtizedekben a gyorsan terjeszkedő *turkanák* és a szamburuk között. Ez az ellenségeskedés különös módon hozzájárul etnikai és kulturális öntudatuk megszilárdulásához.

„Én mindenkinek a derekáig értem, mindig futnom kellett utánuk... Ha a morán vándorol, sokszor éjszaka is megy. Van úgy, hogy a hegy tetején alszunk. A hegyekben a férfiak tüzet raknak. A felszálló füst istennek szól, és ő esőt ad majd érte. A folyóhoz, ami feljebb van, a nők mennek. Beleteszik ezt a két fehér követ [kavicsféle] a tejesedényükbe, azt fölkötik egy fára és imádkoznak.

Anyám nem régen kölcsönadta valakinek a moránruhámat, ezért csak nyakláncot veszek föl. [A nyakán van egy kauricsigából készült vastagabb, a felsőtestén pedig átlósan kettő. Boka- és karperecet visel, a fején pedig gyöngös pántot]. Nem tudom, hol jár az a morán, aki kölcsönvette a dárdámat és a kardomat. [Félméternyi hosszú, keresztvas nélküli, egyenes, kétélű fegyver.] Majd elmegyek a kovácshoz, és szerzek egy újat. Talán viselni is fogom.

Még nem döntöttem el, hogy keresztény legyek-e. Majdnem minden vasárnap elmegyek a templomba, de a hegyre is felmegyek a férfiakkal juhot áldozni. Nem akarok szakítani a szüleim szokásaival. Ez nem jó. Nekem is van piros ruhám és teljes nyakláncom, de most nem hordom.”

Egy év múlva, 2000-ben már teljesen kivetkőzött, és akkor éppen kereszténynek és Péternek nevezte magát. A „biztonság kedvéért” muszlim neve is van (Abdi), amit az éppen legelőnyösebb vallásával együtt, alkalmi partvidéki útjai során használ. Ez valószínűleg nagyrészt a külvilág felé megnyilvánuló taktika, bár nem minden belső tartalom és vívódás nélkül.

Egy Wambától nem messze élő, középkorú férfi erről ezt mondja:

„Nem vagyok keresztény, egy istenben hiszek, muszlim vagyok. De ha imádkozom, nem Mohameden keresztül (sic!) teszem. Nem is Allah az istenem, hanem Isten. Közvetlenül hozzá imádkozom. A neve Engai. Mindenütt ott van. Most is, ebben az autóban. Máskor egy bizonyos hegyhez megyünk, ott kérjük Istent, hogy adjon esőt. Nem is tudom biztosan, mi felé tartok. Isten csak úgy van, és mi hiszünk benne.”

Kusitizált nilusiak, nilotizált kusiták

Az identitászavar nem új keletű. Korábbi kutatások is rámutattak a két nagy szomszédos népelem, a nilusiak és a kusiták évszázadok óta létező érintkezésére, olykor együttélésére, nyelvi és antropológiai keveredésére. Ebből adódóan beszélnek egyes kutatók bizonyos népek esetében kusitizált nilusiakról, máskor nilotizált kusitákról, és nemegyszer az is előfordul, hogy ezt a két kategóriát ugyanarra a népcsoportra alkalmazzák. Ilyen esetekben a hagyományok részletei nyújthatják a legbiztosabb eligazítást. Például a nilusi körhöz tartozó szamburuk:

„Olyan állatot áldoznak, amelynek a feje fekete, a többi része fehér. Amelyik lejjebb is fekete, az nem jó áldozásra. Feljebb a hegyre csak férfiak mennek juhot áldozni. A gyerekeket ilyenkor mindig otthon hagyják az asszonyokkal. Az áldozati állat bőrét nem hagyományosan használják. Összehajtogatják, és az az öreg alszik rajta, mint fejpárnán, akié volt a jószág. Minden este bekeni a bőrt zsírral.”

Vagy az egyik legfontosabb, az egyén, a család és a közösség (legalább nemzetségi szintig) életében nagy szerepet játszó házassághoz kapcsolódóan:

„A lányokat csak akkor metélik körül, amikor feleségül veszik őket. Akkor minden esetben. Ilyenkor a hajukat is leborotváltják. [Nőket ebben a témakörben nehezebb szóra bírni. Odavetett félmondatokon, kuncogásokon kívül ezúttal sem sikerült. Két év múlva, 2001-ben, ugyanattól a személytől eltérő vélemény is elhangzott.] A lány megtagadhatja, hogy körülmetélték, de úgy nem biztos, hogy kap férjet. A lányoknak az anyjuk készíti a körülmetélési ruháját bőrből. Erre varrja rá a kauri díszeket. Néhány idős nő végzi a lányok körülme-

télését. A legidősebb minden körülméletéért négy kecskét kap, de csak egyet vagy kettőt visz haza. A többit a társainak adja, egyet pedig levágnak a lány családjának.”

E téren is tapasztalhatók a bomlás vagy legalábbis föllazulás jelei. Ezeket legtöbbször az emberektől független, természeti körülményekkel magyarázzák.

„A lányokat körülméletelhetik közvetlenül az esküvő napján, ha az esős időszakban van az esküvő [általában csoportos], ahogy rendesen kellene, de az utóbbi években kevés eső esett. Vagy az esős évszakban, amikor valóban esik is, minden lányt körülméletelnek, akkor is, ha csak évek múlva mennek férjhez.”

Valójában az egyik legfőbb ok az etnikai keveredésben rejlik. Az Északnyugat-Kenyában élő nilusi népek etnokulturális arculata rendkívül változékony. Egyrészt az egyes népcsoportok a közelmúltban konszolidálódtak – a turkanák például mintegy száz éve. Másrészt a természeti és gazdasági okok (sivatagosodás, változások a jószágállomány összetételében, részleges áttérés a földművelésre) következtében a térségben megélenkültek a migrációs folyamatok. Ehhez járul még a népesség fokozódó koncentrációja a nagyobb települések környékén. Lássunk egy konkrét esetet 2001 júniusából! A menyasszony anyja turkana, apja szamburu, a vőlegény szamburu. A menyasszony anyja nem kötött szamburu hagyományok szerint házasságot, ezért az esküvőn egy szamburu asszony veszi át tőle az „örömanya” szerepét. Ő visel fémspirál fülbevalót és zsírral kevert vörös okkerral bekent, széles nyakéket, *borrót*. Ha az apa már nem él, a menyasszony bátyja veszi át az „örömapa” szerepét. A vőlegény és a ceremóniamester tarka ruhát visel. A vőlegény hátára – csúcsával lefelé álló – háromszög alakú ábrát festenek vörös okker és zsiradék keverékével. (Valószínűleg fallikus szimbólum.) A házasulandó felek haját leborotválják, és fejbőrüket ugyanazzal a keverékkel kenik be. A menyasszony is *borrót* visel.

Kissé távolabb az idősek táncolnak: középen a férfiak, körülöttük körben a nők. Velük szemben a harcosok vonulnak föl tömött sorokban. Négy táncot adnak elő. Először csak egyesével–kettesével előre szökdecselnek, közben halkán hümmögnek. Utána magasra ugrálnak, és lendületesen előreszökellnek. Ezt még magasabb ugrásokkal és szökellésekkel megismétlik. Ezután a jelenlévők két kört formálnak: belül a harcosok, kívül a lányok és az asszonyok. A harcosok szökellését a nők ringó mozgással kísérik. A harcosok hirtelen hosszú léptekkel futni kezdenek oldalukon egy-egy nővel. Először szűkebb körben, majd egyre szélesebb ívben. Végül visszaáll a kettős kör: belül a férfiak, kívül a nők. A kör közepén kezdetben csak két–három fiú szökdel, a szertartás vége felé valamennyi harcos egyszerre ugrál.

„A férj lehet hatvanéves is, míg a menyasszony csak tizenöt. Sokan nem nőülhetnek korábban, mert nincs elég vagyonuk. Ha egy férfi megöregszik, és megtetszik neki egy mondjuk tízéves lány, feleségül veheti. A lány nem mond-

hat nemet, ebben a szülei döntenek. Nem lázonghat, el kell fogadnia. Nekem ez a hagyomány nem nagyon tetszik. Én nem tenném ezt. Egy morán akkor házasodik, ha ehhez már elég vagyont gyűjtött. Addig hordja ezt a piros ruhát. Mostanában [1999-ben] körülbelül harmincévesen házasodnak. Én még nem érzem késznek magamat rá, csak huszonkét éves vagyok, majd úgy harmincévesen.” (A középiskola két osztályát elvégezte, ha lesz rá pénze, folytatja.)

„Az esküvő után virágos ruhát hordanak a férfiak. A nők vékony anyagú fehérét vagy sárgát. Esküvőkor a lányokat jól bekenik [zsírral kevert] okkerrel. Ez néhány napig rajtuk marad. A bekenés után a fiú és a lány – kezében egy darab égő tűzifával – bemegy egy kunyhóba. Ha a tűzifa elalszik, nem gyűjthetnek másikat.

A menyasszonyért a szülőknek sok dohányt, teafüvet és legalább ötven kiló cukrot adnak. A lány apja takarót is szokott kapni. A fekete juhokat az esküvői lakomára tartogatják.”

Ezek azonban csak afféle lakodalmi hozzájárulást jelentenek. Az igazi nőváltás, amellyel a menyasszony szüleit kárpótolják a leányuk fölneveléséért és azért, mert személyében a nemzetségtől értéket visznek el, mindig lábasjószág. A szamburuknál legtöbbször szarvasmarha, ritkábban teve. Ha ezekből kevés van, kisebb részük kecskével és juhokkal is pótolható. A nagy területi megoszlás és az etnikai keveredés miatt általánosan elfogadott vagy megkövetelt mennyiség nincs: vidékenként és csoportonként változik. Többnyire tucatszámú marha értéke körül mozog. Amikor eljön a házasodás ideje, rendszerint az anya választ férjet a lányának. Általában már jóval az esküvő előtt tudják, ki lesz a férj, csak a lányt nem tájékoztatják felőle.

Miután a szertartások lezajlottak, kezdődik a felnőtt élet. Új kiscsalád keletkezik. Tagjai betagozódnak a nagycsaládba, a nemzetségbe és elfoglalják helyüket a hasonló etnikai tudatú nép kötelékében. Mindennapjaikban jelentős változást, törést csak valamelyik családtag halála okoz. Legegyszerűbb a helyzet, ha ez idős korban, az élet rendje szerint következik be.

„Ha valaki meghal, elviszik a manyattától kissé távolabb. Ott leteszik egy fa alá, betakarják lombokkal, és magára hagyják. A lelkük nem megy sehova, és nem száll bele senkibe. Nincs többé, nem marad a földön, és nem megy föl az égbe sem.”

Ennek némileg ellentmond ugyanennek a személynek egy másik alkalommal tett megjegyzése.

„Az apám, akinek három felesége volt, tavaly halt meg. Elmúlt már kilencvenéves is. [Bár születési éveként 1999-ben 1925-öt említette.] Ha a férj hal meg, az özvegy kopaszra borotválja a fejét. Ha egy házban élők közül valaki meghal, el kell költözniük onnan. Egy kicsit távolabb építenek új házat, de a régiiben nem lakhatnak tovább. Ezt a házat kiürítik, csak a váza marad meg.”

(Élet és Tudomány (Budapest), 2002, LVI. évf., 13. sz., 851–855. old.)